NESEVÎ, Hasan b. Süfyân

(bk. HASAN b. SÜFYÂN).

NESEVÎ, Muhammed b. Ahmed
(محمّد بن أحمد النسوى)

Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hurendizî ez-Zeyderî en-Nesevî (ö. 647/1249-50)

***Sîretü's-Sulṭân Celâliddîn Mengübertî* adlı eseriyle tanınan tarihçi ve münşî.**

Horasan'ın Nesâ şehrinde Zeyder kasabası yakınlarındaki Hurendiz Kalesi'nde doğdu. Hayatı hakkındaki bilgiler büyük ölçüde *Sîretü's-Sulṭân Celâliddîn Mengübertî* adlı eserine dayanmaktadır. Muhtemelen ilk İslâm fetihleri sırasında Horasan'a gelip bölgenin önemli kalelerinden biri olan Hurendiz'e yerleşen bir aileye mensuptur. Gençlik yıllarında Hârizmşahlar'ın nüfuzlu emîrlerinden İnanç Han'ın henüz idareyi ele almadığı dönemde onun yanında bulundu. Moğollar Horasan'da ilk olarak Nesâ'yı işgal edince istilâcılara 10.000 arşın kumaş vermek suretiyle Hurendiz Kalesi'ni yağma ve tahribattan kurtardı. Bu sırada kalede bulunan Hârizmşahlar'ın önemli devlet adamlarından Nizâmeddin es-Sem'ânî'nin zarar görmeden Hârizm'e ulaşmasına yardımcı oldu. Bu yardıma karşılık Nizâmeddin, Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in oğlu Uzlakşah'a başvurarak Nesevî'ye Nesâ'da büyük bir arazinin iktâ edilmesini sağladı. Nesevî bir süre Nesâ hâkimi İhtiyârüddin Zengî b. Muhammed b. Ömer'in hizmetinde bulundu. Onun ölümünün ardından Nesâ hâkimi olan amcazadesi Nusretüddin Hamza'nın nâibi oldu. Moğollar'la yapılan bazı savaşlara katıldıktan sonra Hurendiz'e döndü.

Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in ölümünün ardından oğulları arasında cereyan eden mücadelede Nusretüddin Hamza, Celâleddin Hârizmşah'ın yanında yer aldı ve sultanın büyük oğlu Gıyâseddin adına hutbe okutmamakta direndi. Bunun üzerine Gıyâseddin, İnanç Han'ın oğlu Doluk (Toluk) kumandasındaki bir orduyu Nesâ'ya sevketti. Nusretüddin Hamza, nâibi Nesevî'yi Gıyâseddin'in huzuruna göndererek şehrin muhasara ve tahrip edilmesini önlemek istedi. Nesevî, Nusretüddin'in verdiği 1000 dinarı Gıyâseddin'in veziri Şerefülmülk'e ulaştırıp Doluk'a kuşatmayı kaldırması hususunda emir verilmesini sağladı. Ancak emir Doluk'a ulaşmadan şehir ele geçirildi ve Nusretüddin öldürüldü. Bu sırada Nesevî'nin şehirdeki maiyeti de katledildi ve serveti yağmalandı.

Nesevî, bu olaylar karşısında Nesâ'ya dönmekten vazgeçip o sırada Meraga'da bulunan Celâleddin Hârizmşah'ın yanına gitti. Kâtibü'l-inşâ (münşî) tayin edildiği 622 (1225) yılından itibaren Celâleddin Hârizmşah'ın bütün savaşlarına ve seferlerine katıldı, daha sonra vezir unvanıyla Nesâ'ya vali tayin edildi. 627'de (1230) Ahlat'ın fethi üzerine *Fetiḥnâme* adlı eserini kaleme aldı (Cüveynî, II, 145-147). Ardından çeşitli hükümdarlara ve bu arada Alamut hâkimi Alâeddin Muhammed'e elçi olarak gönderildi. Celâleddin'in bu hükümdar tarafından metbû tanınarak adına hutbe okutulması ve yıllık harçların tahsil edilmesi hususundaki görevini başarıyla yerine getirip Kazvin'e döndü. Kazvin'e vardığında Moğollar'ın Celâleddin Hârizmşah'ı takip için İsferâyin'e geldiklerini öğrendi. Burada bir süre bekledikten sonra Tebriz'deki Celâleddin Hârizmşah'ın huzuruna gitti. Burada bulundukları sırada Moğol ordularının Zencan'a yaklaşması üzerine Celâleddin Hârizmşah ile birlikte Mugan'a kaçtı. Ardından Moğollar'a karşı Celâleddin Hârizmşah'a destek sağlama göreviyle Gence'ye ve Eyyûbîler'in Meyyâfârikîn hükümdarı el-Melikü'l-Muzaffer Şehâbeddin Gāzî'ye elçi olarak gönderildi, ancak bir sonuç elde edemedi.

Meyyâfârikîn'de iken Moğollar'ın Celâleddin Hârizmşah'ın peşinde olduklarını haber alan Nesevî hemen sultanın ordugâhına hareket etti. Bir süre sultanla birlikte Cebelicûr'da kaldı. Durumun ciddileşmesi üzerine Diyarbekir tarafına gitmek için sultanın maiyetinde yola çıktı. Celâleddin'in Moğol kuvvetleriyle yaptığı son savaşta mağlûp olmasının ardından Âmid'e kaçtı (628/1231). Burada hüküm süren Artuklu Beyi Melik Mesud tarafından birkaç ay hapsedildi. Serbest bırakılınca Mardin ve Erbil üzerinden Urmiye'ye gitti. Tekrar Horasan'a dönmek istediyse de buna imkân bulamadı. Ardından Meyyâfârikîn'e gidip el-Melikü'l-Muzaffer Şehâbeddin Gāzî'nin hizmetine girdi. Celâleddin Hârizmşah'ın öldürüldüğünü Meyyâfârikîn'de iken öğrendi. Meyyâfârikîn'de kaldığı yaklaşık dört yıl içinde *Nefṣetü'l-maṣdûr* adlı eserini tamamladı (632/1234-35). Daha sonra Kuzey Suriye'ye geçerek Hârizmli Emîr Berke (Bereket) Han'ın yanına gitti ve onun veziri oldu. İbn Bîbî, Nesevî'nin bu dönemde Harran hâkimi olduğunu kaydeder (*el-Evâmirü'l-Alâiyye*, II, 42-43). Berke Han'ın ölümü üzerine Halep'e giden Nesevî, Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır Yûsuf'un hizmetine girdi (644/1246). Bu sırada Moğollar'a elçi olarak gönderildi. Hayatının son yıllarını Halep'te geçirdi ve orada vefat etti.

Eserleri. 1. *Nefṣetü'l-maṣdûr.* Nesevî, Hârizmşahlar'ın yıkılışı ve Moğol istilâsı hakkındaki eserinin büyük bir bölümünü bizzat müşahede ettiği olaylara, devrin resmî belgelerine ve görgü tanıklarının ifadelerine dayanarak kaleme almıştır. Moğollar, Hârizmşahlar ve VII. (XIII.) yüzyıl Horasan tarihi açısından önemli bir kaynak olan eser birkaç defa yayımlanmıştır (Tahran 1307-1308, 1341, 1343, 1381). Bazı tarihçiler, *Nefṣetü'l-maṣdûr*'un Nûreddin Münşî adlı başka bir müellife ait olduğunu iddia etmişse de son zamanlarda yapılan araştırmalar eserin Nesevî'ye ait olduğunu kanıtlamıştır. **2.** *Sîretü's-Sulṭân Celâliddîn Mengübertî (Mingburnî).* Nesevî, Celâleddin Hârizmşah'ın vefatından yaklaşık on yıl sonra 639'da (1241) tamamladığı eserinde Moğol istilâsından, yağma ve tahribatlarından, Hârizmşah Alâeddin Muhammed'in Moğollar'la yaptığı savaşlardan, uğradığı yenilgilerden, Âbeskûn'a kaçışından, annesi Terken Hatun'un ve oğullarının âkıbetinden bahsettikten sonra yakından tanıdığı Celâleddin Hârizmşah hakkında ayrıntılı bilgi verir. Kitap, Horasan'daki Moğol istilâsını bizzat yaşamış bir müellifin kaleminden çıkmış olması sebebiyle Moğollar ve Orta Asya tarihi açısından önemli bir kaynaktır. Sultanın bütün seferlerinde yanında bulunan ve Dîvân-ı İnşâ'da görev yapan Nesevî'nin verdiği bilgiler Hârizmşahlar devri için tarihî belge niteliği taşır. İbnü'l-Esîr'in, Moğol istilâsına mâruz kalan bölgeden uzakta yaşadığı için *el-Kâmil fi't-târîḫ*'inde Hârizmşah Alâeddin Muhammed ile Celâleddin Hârizmşah hakkında verdiği bilgileri yetersiz bulması Nesevî'yi böyle bir eser yazmaya sevketmiştir. Bununla beraber bazı olayları kaleme alırken *el-Kâmil*'i kaynak olarak kullandığı, hatta bazı paragrafları iktibas ettiği görülmektedir. Nesevî eserde siyasî hadiselerin yanında sultanın özel hayatı ve hanımlarıyla ilgili bilgi de verir. Sarayda görev yapması ve Dîvân-ı İnşâ'dan çıkan resmî evrakı tanıması sebebiyle devletin iç işleri ve yabancı devletlerle münasebetleri hakkında önemli mâlûmat nakleder. Alamut Kalesi'ne elçi olarak gönderildiğinden eserinde İsmâilîler'den de (Bâtınîler) bahseder. Ayrıca başta Nesâ olmak üzere Horasan'ın diğer şehirleriyle bölgenin o dönemdeki durumuna dair ayrıntılı bilgiler verir. Yaşadığı korkunç felâketlere rağmen olayları objektif biçimde anlatan ve güvenilir bir müellif kabul edilen Nese-

vî, eserini yazarken Muhammed b. Abdülcebbâr el-Utbî'nin *Târîḫu'l-Yemînî*'sini örnek almış ve muhtemelen yaşadığı felâketler sebebiyle olayları karışık anlatmıştır. *Sîretü's-Sulṭân Celâliddîn Mengübertî,* İslâm dünyasından önce Batı'da büyük ilgi görmüş ve ilk defa Fransız şarkiyatçısı Houdas tarafından Arapça metni (Paris 1891) ve ardından Fransızca tercümesi (Paris 1895) neşredilmiştir. Arapça metni M. Hâfız Ahmed Hamdî de yayımlamıştır (Kahire 1953). Kitabın VII. (XIII.) yüzyıla ait anonim Farsça tercümesini Müctebâ Mînovî mukaddime, notlar ve açıklamalarla birlikte neşretmiş (Tahran 1334 hş.), bu tercümenin çeşitli baskıları yapılmıştır (Tahran 1344 hş., 1365 hş., 1366 hş., 1381 hş.). Eser ayrıca Muhammed Ali Nâsıh b. Muhammed Sâdık tarafından Farsça'ya tercüme edilmiştir (Tahran 1334 hş.). Necip Âsım (Yazıksız), kitabı Fransızca tercümesinden *Celâlüttin Harezemşah* adıyla Türkçe'ye çevirmiş (İstanbul 1934), bu çeviri eksik ve hatalı olduğu için eleştirilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sîret-i Celâleddîn-i Mingburnî* (trc. Anonim, nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1344 hş./1965, neşredenin girişi, s. e-ḳc; Ebû Şâme, *eẓ-Ẕeyl ʿale'r-Ravżateyn,* s. 101; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, II, 42-43; Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (Öztürk), II, 145-147; İbnü'l-Fuvatî, *Mecmaʿu'l-âdâb fî muʿcemi'l-elḳāb* (nşr. Muhammed el-Kâzım), Tahran 1416, II, 292, 434; Nâsırüddin Münşî-i Kirmânî, *Nesâ'imü'l-esḥâr* (nşr. Celâleddin Hüseynî Urmevî), Tahran, ts., s. 8; Ebü'l-Fidâ, *Târîḫ,* III, 129, 154; Kalkaşendî, *Ṣubḥu'l-aʿşâ,* IV, 307; Browne, *LHP,* II, 449, 473-474; Brockelmann, *GAL,* I, 389; *Suppl.,* I, 552; a.mlf., "Nesevî", *İA,* IX, 200-201; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi,* Ankara 1956, s. 12-13; C. Zeydân, *Âdâb,* III, 69; Abbas el-Azzâvî, *et-Taʿrîf bi'l-mü'erriḫîn fî ʿahdi'l-Moğūl ve't-Türkmân,* Bağdad 1376/1957, I, 61-63; Zeki Velidi Togan, *Tarihte Usûl,* İstanbul 1969, s. 191; Hânbâbâ, *Fihrist,* I, 1295; V, 5260-5261; Müctebâ Mînovî, *Naḳd-i Ḥâl,* Tahran 1393, s. 294-332; Aydın Taneri, *Celâlü'd-dîn Hârizmşâh ve Zamanı,* Ankara 1977, s. 5; Şâkir Mustafa, *et-Târîḫu'l-ʿArabî ve'l-mü'erriḫûn,* Beyrut 1980, II, 407-408; *Maḳālât-ı ʿAllâme Ḳazvînî* (nşr. Abdülkerîm Cerbezedâr), Tahran 1366, V, 1165-1223, 1225-1230; V. V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 41; Ilias Fernini, *A Bibliography of Scholars in Medieval Islam: 150-1000 A.H. (750-1600 A.D.),* Abu Dhabi 1998, s. 316-317; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı,* İstanbul 1998, s. 160-161; P. Jackson, "al-Nasawī", *EI²* (İng.), VII, 973-974.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

NESH

(bk. NESİH).

NESÎ

(النسيئ)

Câhiliye döneminde kamerî takvimin şemsî takvime uyarlanması suretiyle takvime yapılan müdahale anlamında bir terim.

Sözlükte "geciktirmek; çoğaltmak, arttırmak, ilâve etmek" mânasındaki **nes'** kökünden türeyen **nesî'** kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de, ayların sayısının on iki olduğu ve bunlardan dördünün haram sayıldığı belirtildikten sonra haram ayların helâl sayılmasıyla ilgili olarak bir yerde geçmekte olup (et-Tevbe 9/36-37) anlamı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bazı âlimler nesîîn "bir ayın haramlığının başka bir aya ertelenmesi" mânasına geldiğini, bazıları ise haramlığı ertelenen veya aynı maksatla araya ilâve edilen ayın adı olduğunu söylemiştir. Kelime genel olarak haram aylarda savaşa izin verebilmek ve hac mevsimini sabitlemek için "kamerî takvimi şemsî takvime dönüştürüp ikisini eşitlemek" ve "bu işlem sırasında eklenen ay veya gün sayısı" anlamlarında kullanılmıştır.

Araplar Hz. İbrâhim'den sonra uzun müddet kamerî takvim kullanmışlar, umre için receb, hac için zilhicce ayını esas almışlar, ayrıca umrenin yapıldığı receb ayı ile haccın yapıldığı zilhicce ve onun bir öncesiyle (zilkade) bir sonrasını (muharrem) haram aylar olarak kabul etmişlerdir. İslâm kaynaklarında, Araplar'ın zamanla haram ayların yerlerini değiştirmek veya haccın sabit bir mevsimde yapılmasını sağlamak amacıyla nesîe başvurdukları belirtilmektedir. Câhiliye devrinde Araplar yaygın olan yağmacılık ve kan davaları yüzünden sık sık savaşmak zorunda kalıyorlardı. Arka arkaya gelen üç haram ayda savaşmanın yasak olması onların hayatını zorlaştırıyor, bu sebeple haccın sonunda savaş yapmak isteyen kabileler muharrem ayının haramlığının ertelenmesini istiyorlardı. Diğer bir sebep de kamerî takvime göre hac zamanının yılın bütün mevsimlerini dolaşmasıydı. Bu husus panayırlardaki ticarî hayatı olumsuz yönde etkiliyor ve ticaretten beklenen kâr elde edilemiyordu, ayrıca yaz aylarında seyahat daha zor oluyordu. Araplar'ın bu sakıncaları ortadan kaldırarak ticarî faaliyetlerini rahatça yapmak, yarımadanın iklim şartlarına uygun tarım ürünlerini panayırlarda pazarlamak ve kendileri için uygun mevsimde seyahat etmek amacıyla hac mevsimini sabitlemek için kamerî takvimi şemsî takvime uyarlayıp nesî uygulamasına başvurdukları görülmektedir.

Aslında nesî Mezopotamya, Eski Çin, Moğol, Tibet gibi ay takvimini esas alan kadim kültürlerde ve Mûsevîler'de yaygın bir uygulamadır; ay ve güneş yılından doğan farklılıkların giderilmesi amacıyla kamerî yıla bir ay ilâve edilmesi suretiyle gerçekleştiriliyordu. Ayı esas alan takvimde bir yıl 354, güneşi esas alan takvimde 365 gün olup arada on bir günlük fark bulunmaktadır. Bunun için nesîe başvurularak takvim ay-güneş takvimi haline dönüştürülüyordu. Câhiliye Arapları'nın nesî uygulamasını kimden öğrendikleri, ne zaman ve nasıl uygulamaya başladıkları hususunda farklı bilgiler mevcuttur. Bîrûnî, Araplar'ın nesîî İslâmiyet'ten iki asır kadar önce komşuları olan yahudilerden öğrendiklerini ve ilk nesî yapanın (nâsi') Huzeyfe b. Abd olduğunu belirtir (*el-Âṡârü'l-bâḳıye,* s. 12, 64). Ezrakî'nin verdiği bilgiye göre nesî yapma görevi, Mudar ve Rebîa kabilelerinden önce o sırada Kuzey ve Orta Arabistan'da hüküm süren Yemenli Kinde kabilesinin elindeyken sonraları Kinde'nin reisi Muâviye b. Sevr'in kızıyla evlenen Kinâne kabilesinin reisi Mâlik b. Kinâne'nin eline geçmiş, Mekke'de ilk defa nesîi o uygulamış, bu görev İslâmiyet'in zuhuruna kadar bu kabilenin elinde kalmıştır. Mâlik'in oğlu Hâris'e bu görevinden dolayı "nâsi"in yanı sıra "kalemmes" (yüce efendi, hayır getiren kişi, âlim, engin deniz) unvanı verilmiştir. Ezrakî ayrıca İslâmiyet'in zuhuru sırasında, aynı zamanda hac mevsimini tayin etmek gibi önemli bir görev olan nesî işini yine bu kabileden Ebû Sümâme Cünâde b. Avf'ın idare ettiğini belirtir (*Aḫbâru Mekke,* I, 182-183). Ezrakî'nin rivayetini değerlendiren Muhammed Hamîdullah, Câhiliye Arapları'nın nesî yapmaya İslâmiyet'in zuhurundan 450 yıl kadar önce başlamış olmaları gerektiğini ileri sürerek Bîrûnî'nin verdiği tarihi kabul etmez (*İslâm Peygamberi,* II, 1172). Ayrıca nesî vazifesini yürütenlere hem nâsi' hem kalemmes denilmesine dikkat çekerek değişik devirlerde birbirinden farklı iki ilâve ay metodunun kullanılmış olabileceği ihtimali üzerinde durur (*a.g.e.,* II, 790).

Rivayete göre kalemmes haccın üçüncü gününde Mina'dan dönüldükten sonra Hacerülesved'in yanında, "Ey insanlar, ben burada bir kusur işlemiyorum ve ayıplanacak bir iş yapmıyorum, verdiğim hükme hiç kimse itiraz edemez ..." diye başladığı hutbesinde o yıl nesî uygulanıp uygulanmayacağını söyler; nesî yaptıysa, "Ben